

Za temi zaradi starosti morda najzanimivejšimi dokumenti sledijo izbrani arhivski dokumenti, ki nam prikažejo razvoj prometa "od hlaponov do motornih vlakov", razvoj postaj in postajališč, pa usodo, ki jo je dolenska proga doživljala v vojnih vihrar, od prve do druge svetovne vojne in še zanj, osamosvojitvene. Nekaj gradiva priča o železničarjih in njihovih združenjih. Razstavo pa zaključuje sklop dokumentov, ki govore o podaljški dolenske proge proti Beli krajini. Ob dokumentih so pritegnile pozornost obiskovalcev še železničarske starine, pa tudi izbrane fotografske povečave.

Skratka, gre za razstavo, ki bi jo bilo zares škoda spregledati.

Milan Markelj

Slovenija in Dunaj - razstava in katalog
Zgodovinskega arhiva Ljubljana in Dunajskega
mestnega in deželne arhiva,
Ljubljana 1995, 234 strani

Ob slovenskem kulturnem prazniku sta Zgodovinski arhiv Ljubljana ter Dunajski mestni in deželni arhiv v Cankarjevem domu pripravila razstavo, ki nakazuje številne povezave med Slovenijo in nekdanjim glavnim mestom Dunajem. Razstava je razdeljena na pet tematskih enot, ki nam z gradivom in dokumenti, zbranimi iz slovenskih in avstrijskih arhivov, muzejev in knjižnic predstavljajo ter razlagajo povezanost in odnose med glavnim mestom podonavske monarhije in slovenskimi deželami.

Prva tema, **Cestna in železniška povezava**, nas opozori na pomembnost "železne ceste", ki je Slovenec približala Dunaju, celovska spričevala pa nas opominjo, da so bila to tudi nekakšna potna dovoljenja in osebne izkaznice, s katerimi so si lahko pomočniki in mojstri vsaj ogledali prestolnico, če že niso dobili dela.

Gradbeni načrti nam predstavijo **Paulobo obeh glavnih mest (Dunaja in Ljubljane) in medsebojne vplive**. Tu opozorijo naše imena kot so Schemerl, Gruber, Fabiani in Plečnik.

Tretja tema, **Izobraževalne ustanove na Dunaju**, predstavlja tisti del "odnosov", ki je imel mogoče še najpomembnejše posledice tako za Dunaj kot za Slovenec. Grafikon nam prikazuje zastopanost študentov s Kranjskega (kot osrednje zgodovinske dežele na slovenskem narodnostnem ozemlju) na dunajski Univerzi. Kratak povzetek je: "prisotnost študentov s Kranjskega se na dunajski Univerzi stalno povečuje in predstavlja kar velik odstotek glede na velikost prostora, ki ga pokriva. Povprečno se je na leto vpisalo 12 študentov; glede na celotno populacijo univerze predstavljajo študenti s Kranjske 1,25%."

Za "revne kranjske študente" je bila zelo pomembna ustanova štipendija, v Ribnici rojenega duhovnika Luka Knaflja, ki je štirim študentom namenjala po sto goldinarjev na leto. Med prosilec za Knafljevo štipendijo je leta 1809 zapišan tudi Jernej Kopitar, le eden od predstavljenih učenjakov, ki so izvirali iz slovenskega narodnostnega območja. Kopitar nas z Josipom Mantuanijem in Francem Kidričem poveže s "pogledom na dvorno knjižnico", kjer so delovali omenjeni možje.

V sklopu te teme so posebej predstavljeni glasbeni mojstri (Slatkonja, Dolar, Hubad, Lajovic, Wagner) in Glasbena matica v Ljubljani kot osrednja slovenska glasbena institucija, katere glavni namen je bil negovati predvsem slovensko glasbeno umetnost.

Na področju uporabljaljoče umetnosti je predstavljena slikarska družina Kasimir, ki je bila razpeta med Dunajem in Ptujem; na slikarsko akademijo na Dunaju pa sta se vpisala tudi brata Lovro in Anton Janša; slednji je znan predvsem zaradi svojega imnega čebelarjenja.

Tretjo temo sklence matematik in topničarski mojster Jurij Vega iz Zagorice pri Dolskem, ki je na dunajski topničarski šoli poučeval matematiko in se je udeleževal tudi vojnih pohodov.

V četrto temo, **Dunaj kot politični in administrativni center**, nas uvede fotografija poslopja parlamenta, prej stavbe državnega zbora, kjer so bili zastopani poslanci vseh kronovih cesliviške polovice države, torej tudi iz slovenskih dežel. V nadaljevanju so predstavljeni pomembni posamezniki in rodbine, ki so pustili sledi v dunajski diplomaciji in politiki. Ob koncu so predstavljena še slovenska društva in korporacije.

Zadnji, peti, del začne posamezniki s kulturnozgodovinskega področja. Tu so prišli na vrsto pesniki in pisatelji France Prešeren, Anastasius Grün, Josip Stritar, Ivan Cankar.

Gospodarske povezave začne prošnja Mihaela Klariča za dovoljenje peke kostanja iz leta 1871. Kostanjarji so bili in so v zimskih mesecih zanesljiv sestavni del dunajske podobe mesta. To sezonsko obrt so često opravljali tudi ljudje iz Kranjske. Severla so bili to nepomembni, mali ljudje, če jih primerjamo z Albertom Samassom, c.kr. dvornim livarjem in lastnikom tovarne strojev in gasilnih naprav v Ljubljani, katerega firma je štela med najbolj znamenite razstavljalce na dunajski svetovni razstavi leta 1873.

Številni Dunajčani so cenili vrele zdravilne vode in letovišča; tako sta predstavljena Rogaška Slatina in Bled kot kraja, ki sta gostila ljudi iz prestolnice. Najimenitnejši so bili seveda plemeniti, cesarski obiski, ki so tudi posebej omenjeni.

Na koncu nas na stike in povezave Slovenije z Dunajem opozorijo še fotografije cestnih napisnih tabel, spominskih plošč in spomenikov.

Razstavo spremlja zajeten katalog, ki je, tako kot razstava, v prvem delu razdeljen na pet tematskih enot, drugi del kataloga pa vsebuje opis razstavljenega gradiva.

V predgovoru v. d. ravnatelja Zgodovinskega arhiva Ljubljana Janez Kopač ugotavlja, da je v obdobju do propada avstro-ogrske monarhije jeseni 1918 razmeroma slabo poznan vpliv Dunajčanov in Dunaja na prebivalstvo današnje Slovenije in da naj bi razstava ter spremljajoči katalog opozorila na to raziskovalno vrzel.

V drugem delu predgovora je Peter Csendes zapisal, da je bil Dunaj politično središče monarhije, kjer so tudi Slovenci zastopali svoje interese. Prav tako je bil Dunaj osrednji kraj izobraževanja v državi in kot glavno mesto je seveda nudil možnost ustvarjanja karier.

Vasilij Melik v uvodnem članku spregovori o odnosu med Slovenci in Dunajem kot sedežem vladarja, vlade in parlamenta. Dunaj je bil za Slovence stoletja pomemben kot sedež najvišje oblasti. Slovenci so častili cesarja kot najvišjo in nesporno avtoriteto, vzvišeno nad narodi in strankami, niso pa bili zadovoljni z ureditvijo monarhije, zlasti ne z dualizmom, ne z organizacijo oblasti, pa skorajda ne z nobeno vlado.

Tudi drugi uvodni članek avtorja Walterja Lukana ugotavlja, da je bil Dunaj za Slovence politično središče, vendar pa Slovenci politično na Dunaju niso dosti pomenili. Veliko več so dobili Slovenci od Dunaja, in obratno, v izobraževalnem, znanstvenem in umetniškem pogledu. Tako se avtor sprehodi mimo vrste znanih imen, kot so Janša, Vega, Kopitar, Miklošič, Prešeren, Cankar, Plečnik in seveda še drugih.

Uvodnima prispevkoma sledi kratek opis cestne in železniške povezave naših dežel z Dunajem Petra Csendesa.

V naslednjem poglavju Peter Krečič v nekaj mislih o vprašanih arhitekture in urbanizma pove, da je Ljubljana stopila holj v ospredje dunajske pozornosti šele s potresom leta 1895, ki je načel vprašanje nove mestne regulacije. V popotresnem pozidavanju Ljubljane je večina reprezentativnih nalog pripadla Maksu Fabianiju, deloma češkim in drugim arhitektom. Prispevek dunajskih arhitektov v obnovi Ljubljane pa je pravzaprav majhen, povezan s pozidavo deželne dvorca in vladne palače.

V prispevku na isto temo Peter Csendes omenja tri slovenske arhitekta, katerih dela lahko vidimo tako v Ljubljani kot tudi na Dunaju; v Ljubljani rojenega Josefa Mario Schiemrla pl. Leythenbacha in več kot stoletje mlajša Maksa Fabianija ter Jožeta Plečnika.

Tretje poglavje nam predstavi izobraževalne ustanove na Dunaju, in sicer kot prvo dunajsko Univerzo. Prispevek Huberta Reittererja nam poda kratek pregled razvoja Univerze od izdaje ustanovnega pisma

leta 1365 do slovesnega odprtja nove univerzitetne zgradbe oktobra 1884.

Alojz Cindrič pa je predstavil ustroj in življenje na dunajski Univerzi, poudaril njeno glavno vlogo med univerzami glede študentov s slovenskega prostora ter podal seznam nekaterih mož, ki so zasedali pomembna mesta na Univerzi in so s svojim znanstvenim delom zapustili neizbrisni pečat.

Naslednjo ustanovo, Dunajsko dvorno knjižnico, kratko opiše Hubert Reitterer. Na njegovo ugotovitev, da je bila Palatina Vindobonensis vedno tudi izobraževalna ustanova in torišče pomembnih znanstvenikov, kot so bili med Slovenci npr. Jernej Kopitar, Josip Mantuani in France Kidrič, se naveže v svojem članku Nada Gspan-Prašelj, ki tej trditvi doda nekaj morda manj znanih biografskih podatkov o pomembnih Slovencih v Dunajski dvorni knjižnici.

Z Družbo prijateljev glasbe avstrijskega cesarstva in glasbenim konservatorijem na Dunaju ter Akademio Philharmonieorum, Filharmonično družbo in Glasbeno matice v Ljubljani nas kratko seznanita članka Huberta Reittererja in Jurija Snoja. Slednji tudi ugotavlja, da odnosa med glasbeno kulturo na Slovenskem in Dunajem ni inogoče ujeti v prikaz posameznih glasbenikov slovenskega rodu, ki so živeli ali delovali na Dunaju oz. Dunajčanov, ki so delovali na slovenskem narodnostnem ozemlju.

Prispevek Christoph Mentschla v četrtem poglavju povzema delovanje državnega zbora od ustanovitve leta 1861 do razpada monarhije ter vpliv in zavzemanja slovenskih poslancev v njem.

V zadnjem poglavju si je Elisabeth Lebensaft za predstavitev slovenskih literatov na Dunaju izbrala Meisla, Prešerna, Cankarja in Stritarja. Najmočnejši pečat je Dunaj zapustil v delih Ivana Cankarja.

Ob koncu prispevek Janeza Cvirna nakaže še gospodarski pomen Dunaja in vpliv dunajskega kapitala na industrializacijo na Slovenskem. Seveda je tu treba omeniti dunajsko "vesoljno" razstavo leta 1873 in uspehe slovenskih razstavljalcev na njej, zlasti Ljubljane Alberta Samasse. Na Dunaju so si iskali dela tudi delavci, trgovci, obrtniki, gostilničarji, kostanjarji; redno so v prestolnici nakupovali premožnejši meščani. Z druge strani pa so Dunajčani kot turisti radi prihajali v slovenske dežele, v zdravilišča, v hribe in od konca stoletja tudi na morje.

Razstava je bila postavljena v Cankarjevem domu od 6. februarja do 5. marca 1995, od 5. aprila do 12. maja pa bo na Avstrijski akademiji znanosti na Dunaju.

Gorazd Stariha